

Van Rutte I naar Rutte II: zoek de verschillen

Onder Paars en in de periode-Bos conformeerde de PvdA zich haast ongemerkt aan het liberale mens- en maatschappijbeeld. Hoe dat heeft kunnen gebeuren, is nooit goed verwerkt. Met haar deelname aan Rutte II lijkt de PvdA in eenzelfde soort val te lopen. Committeert ze zich niet veel te veel aan het regime dat door Rutte I was ingezet?

WOUT CORNELISSEN

‘Doe dit de mensen in ons land niet aan, doe dit onze partij niet aan, doe dit ons land niet aan.’ Met deze woorden waarschuwde Ernst Hirsch Ballin, toen nog minister van Justitie, tijdens het cruciale CDA-congres op 2 oktober 2010 tegen de deelname van zijn partij aan een coalitie met de VVD, gedoogd door de PVV. Waar hij bovenal voor waarschuwde, was de sluipende gewenning die zou gaan optreden. Gewenning aan een manier van omgaan met medeburgers waaraan we volgens hem niet zouden moeten willen wennen.

We zouden kunnen zeggen dat het effect van een dergelijke gewenning erin bestaat dat we op een zeker moment gaan vergeten dat we ons ooit op een andere manier tot onze medeburgers verhielden, of dat het zelfs nog maar denkbaar is dat we ons op een andere manier tot hen verhouden. Maar gewenning mist in de politiek ook op andere terreinen haar uitwerking niet.

Over de auteur Wout Cornelissen is redacteur van S&D
Noten zie pagina 22

De sinds het aantreden van datzelfde kabinet in naam van ‘de crisis’ alsmaar aangevoerde ‘noodzaak’ van bezuinigingen en ‘hervormingen’ wordt al nauwelijks meer weersproken.

Vooraf voor linkse politiek vormt deze gewenning een probleem: juist zij heeft zich altijd begrepen als een beweging die beseft dat het anders kan, dat er een andere wereld mogelijk is, dat we ons een betere wereld wensen. Juist zij strijdt tegen de sluipende gewenning aan het bestaande voor zover dit sociale onrechtvaardigheid in stand laat of in de hand werkt. Linkse politiek is alleen mogelijk indien wordt beseft dat politiek het domein van de vrijheid is en niet van de noodzaak, van de verbeelding en niet van de cynische berusting ‘dat het nu eenmaal niet anders kan’. Zij verliest haar bestaansrecht zodra het geldende antwoord op de vraag naar de rechtvaardige samenleving vanzelfsprekend wordt aanvaard of zodra deze vraag zelfs helemaal niet meer wordt gesteld.

Nu er een nieuw kabinet is aangetreden, lijken we alweer te zijn vergeten hoeveel morele

weezin en maatschappelijke weerstand de vorming van het kabinet Rutte I opriep. Het klappen van het Catshuisberaad, de (kortstondige) euforie rond het sluiten van het 'Lenteakkoord', het zetelverlies voor de PVV bij de verkiezingen en de (nog kortstondigere) euforie rond het sluiten van het regeerakkoord voor het kabinet Rutte II hebben hun werk gedaan. Politici en parlementaire pers horen we opgelucht zeggen dat het in Nederland eindelijk weer mogelijk is een tweepartijkabinet te vormen, een 'stabiel kabinet' dat 'de rit uitzit', waarmee de tien roerige jaren sinds de revolutie van Pim Fortuyn in 2002 kunnen worden afgesloten.

Maar een wens is nog geen feit. Alsof er in 2010 niet iets fundamenteel veranderd is in de Nederlandse politiek, alsof het sinds de verkiezingen van 2012 gelukkig weer *business as usual* is. Er wordt onvoldoende beseft hoe door het kabinet-Rutte I een heuse *regime change* in gang is gezet. Eerst wanneer we dit tot ons laten doordringen, kunnen we uitmaken in hoeverre het beleid van Rutte II daadwerkelijk een breuk betekent met dat van Rutte I.

DE REGIME CHANGE VAN RUTTE I

18 We kunnen spreken van een regime change zodra een veranderde manier van denken over de beste samenleving en de rol van de overheid in de inrichting daarvan ook daadwerkelijk gaan doorwerken in beleid, wetgeving en recht. De beleidsvoornemens van Rutte I werden met *shock and awe*-tactieken over het land uitgerold, waardoor het nauwelijks mogelijk bleek om gezamenlijk verzet te bieden tegen het kabinetsbeleid als geheel, anders dan op deelterreinen. Dit verzet kwam nooit echt van de grond omdat de wortel van het probleem niet werd aangepakt: de fundamentele verandering die zich bleek te hebben voltrokken in het denken over de verhouding tussen staat en samenleving.

In naam van de 'eigen verantwoordelijkheid' (lees: eigen schuld) van mensen wordt de overheid steeds verder ontmanteld. De meritocratische idee dat iedereen krijgt wat hij of

zij verdient, verhuult het liberale mensbeeld dat erachter schuilgaat: de 'hardwerkende Nederlander', ofte wel: de meest succesvolle (lees: volgens de geldende maatstaf meest renderende) Nederlander is de enige die ontzag verdient. Het is de Nederlander die 'het' heeft gemaakt en om die reden 'alles' kan maken. Keerzijde daarvan is dat de niet-hardwerkende Nederlander in toenemende mate als profiteur of zelfs parasiet wordt gezien. Denk aan de nauwelijks verholten pleidooien voor eigenrichting (staatssecretaris Fred Teeven), de criminalisering van asielzoekers en werklozen, het tanende gezag van de kunsten en de wetenschap. Ten slotte, en dat is van grote betekenis, worden ook de overheid en de politiek zelf gezien als parasitair op de vrije markt van met elkaar concurrerende individuen en samenlevingen.

In naam van 'eigen verantwoordelijkheid' wordt de overheid steeds verder ontmanteld

Wat opviel tijdens de formatie van het kabinet Rutte I was de optredende 'spelverruwing' (Hans Goslinga). Terwijl de koningin de fractievoorzitters van de verschillende partijen nog ontving, bleken de drie hoofdrolspelers Rutte, Verhagen en Wilders een persconferentie te hebben belegd waarin ze aankondigden het samen te willen gaan doen. Partijen die samen over een parlementaire meerderheid beschikken en die een 'ferme wil' (aldus informateur Ruud Lubbers) tonen om samen een coalitie te vormen, zetten hoe dan ook hun zin door. De rol van de koningin en haar vaste adviseurs in de formatie werd daarbij alleen maar als storend ervaren. CDA-strateeg Hans Hillen zinspeelde openlijk op het aftreden van de tot 'de oudere generatie' behorende koningin Beatrix en op het einde van de termijn van vicevoorzitter van de Raad van State Herman Tjeenk Willink.¹ In feite zinspeelde hij op het einde van het *ancien régime*.

Wat het regeer- en gedoogakkoord zelf betreft viel de nadruk op de forse bezuinigingen op, van maar liefst € 18 mrd. In het al aangehaalde interview zegt Hillen dat hij voor het nieuwe kabinet niet het radicalisme of de rechtsstatelijkheid als grootste probleem ziet, 'maar de draai die de samenleving moet maken om de internationale concurrentiepositie zeker te stellen, dus die 18 miljard ombuigen. Dat betekent dat er een aantal herschikkingen moet komen die in de verzorgingsstaat ontzettend hard zullen aankomen. En daar draagvlak voor vinden in de samenleving is de grootste uitdaging voor dit kabinet. We moeten een stevige shock toepassen.'

Het eerste vlak waarop deze 'shock' zichtbaar werd, was in het expliciete streven naar een 'kleinere overheid'. Dit bleek ten eerste uit de vermindering van het aantal ministers en ministeries. Gevolg is dat de *checks and balances* die tot dan toe tussen ministers en tussen ministeries met tegengestelde deelbelangen bestonden, werden weggenomen. Juist omdat veiligheid en rechtsstaat zo vaak op gespannen voet met elkaar staan, had de overheveling van de verantwoordelijkheid voor de politie van Binnenlandse Zaken naar Justitie en de herdoeping van dit laatste departement tot Veiligheid en Justitie nooit mogen plaatsvinden. Voor de samenvoeging van Verkeer & Waterstaat en Milieu geldt iets soortgelijks. Ook de reeds door Rutte I voorgenomen fusie van de provincies Noord-Holland, Utrecht en Flevoland paste in dit streven. Ernstig was daarnaast het voorneemen om onder het mom van een 'kleinere overheid' ook het aantal politici terug te brengen.

Het tweede element kwam tot uiting in het aanschuren tegen de randen van de rechtsstaat, waardoor met recht de vraag kon worden gesteld of het kabinet Rutte I qua intentie wel grondwettelijk was. Immers, in onze constitutie vervatte fundamentele rechten (non-discriminatiebeginsel, vrijheid van godsdienst) werden op het spel gezet, op het gebied van het strafrecht werden vergaande voorstellen gedaan die de onafhankelijkheid van de rechterlijke

macht leken aan te tasten (minimumstraffen), op het gebied van het vreemdelingenrecht werden voorstellen gedaan die rechtstreeks in strijd waren met internationale verdragen (de strafbaarstelling van illegaliteit).

Ten slotte kwam alles wat geen (direct) rendement oplevert, in een steeds kwader daglicht te staan, zoals de kunsten, de wetenschap en de publieke omroep, maar denk ook aan ontwikkelings samenwerking (hoewel het budget daarvoor nog wel binnen de symbolische grens van 0,7% van het bbp bleef vallen). Deze zaken worden in steeds mindere mate als publieke goederen gezien, als zaken die het algemeen belang dienen. Ideologisch was deze verschuiving al gaande, maar omdat nu de financiële daad bij het woord werd gevoegd, bleken de gevolgen van deze manier van denken duidelijk.

VAN GEDOOGCONSTRUCTIE NAAR GUNCONSTRUCTIE

De vraag die we willen beantwoorden is in hoeverre het sluiten van het regeerakkoord voor het kabinet-Rutte II een verandering betekent ten opzichte van de door het kabinet-Rutte I ingezette regime change.

Tijdens de verkiezingscampagne gaf Diederik Samsom aan dat hij een einde wilde maken aan twee jaar van 'rechts rotbeleid' en 'rancuneus revanchisme' en benadrukte hij dat CDA en VVD niet wisten hoe snel ze de 'schandvlek' van regeren met de PVV moesten uitwissen. Zowel hijzelf als Mark Rutte kreeg gezien de verkiezingsuitslag — 'twee reuzen' kopte het AD adequaat — veel krediet van de kiezer. Na de verkiezingen werd al snel duidelijk dat ze aanstuurden op de vorming van een kabinet van PvdA en VVD. Een andere mogelijke coalitie — SP, PvdA, D66, CDA — is niet geprobeerd. Vanaf het moment dat oud-partijleider Wouter Bos en demissionair minister Henk Kamp naar voren werden geschoven als informateurs — beiden zijn vertrouwelingen van de twee politieke hoofdrolspelers — werd duidelijk dat het meens was: Rutte II moest en zou er komen.

Echter, doordat PvdA en vvd zonder enige aarzeling inzetten op samenwerking met elkaars politieke tegenstrever, roepen zij de verdenking over zich af dat het ze louter ging om het winnen van de verkiezingen en niet om de politieke inhoud. Vervolgens werd de druk om tot een akkoord te komen ook nog eens vergroot doordat de Kamer wilde voorkomen dat alsnog de gang naar de koningin moest worden gemaakt: de formatie mocht niet meer mislukken.

De beste garantie voor het slagen van de formatie leek te bestaan in 'elkaar wat gunnen'. Na de gedoogconstructie van Rutte I kunnen we nu spreken van de gunconstructie van Rutte II. Uit de reconstructies van de formatie die in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* werden gepubliceerd, blijkt dat het 'gunnen' tot stand kwam door per beleidsterrein af te spreken dat als één partij 80% zou krijgen, de ander 20% zou mogen claimen. Maar de keuze voor een mathematische maatstaf verhult dat er in de politiek reële botsingen dienen plaats te vinden op het gebied van waarden. Hans Goslinga sprak terecht van een cynisch akkoord.² Dit cynisme lijkt rechtstreeks te zijn overgenomen van Rutte I: waar CDA en vvd in het vorige kabinet de handen in onschuld konden wassen door de vinger te wijzen naar hun 'gedoogpartner', kunnen PvdA en vvd dit telkens doen door te wijzen naar hun 'gunpartner'.

De PvdA blijft opereren binnen het regime dat is gedictieerd door de vvd

20

Probleem is echter dat het er niet zozeer om gaat dat twee partijen 'elkaar' iets moeten kunnen 'gunnen', maar dat zij *gezamenlijk* een afweging dienen te maken in naam van het algemeen belang. Daar komt bij dat dit kabinet in de Eerste Kamer niet over een meerderheid beschikt, en dus niet bij voorbaat kan rekenen op 'een vruchtbare samenwerking met de Staten-Generaal' (Tweede én Eerste Kamer) — een formulering die door 'verkenner' Henk

Kamp niet voor niets is losgelaten en vervangen door de formule dat er een 'stabiel kabinet' moet komen.³

Hoewel niet kan worden ontkend dat de PvdA bij deze uitruil op individuele terreinen wel degelijk bepaalde zaken heeft 'binnen-gehaald' (een verblijfsvergunning voor minderjarige asielzoekers die lang in Nederland zijn werd geregeld met het 'kinderpardon', de bevordering van internationale rechtsorde en mensenrechten werd weer expliciet opgenomen in regeerakkoord, het integratiebeleid is ondergebracht bij Sociale Zaken), moet worden geconstateerd dat ze dat heeft gedaan binnen een regime dat is gedictieerd door de vvd. Als gevolg hiervan lijken deze individuele overwinningen niet veel meer te zijn dan vormen van symboolpolitiek.

HET REGIME VAN RUTTE II

Wanneer we het regeerakkoord van Rutte II naast dat van Rutte I leggen, kunnen we zien in hoeverre de door het vorige kabinet ingezette regime change door het nieuwe kabinet wordt gecontinueerd. Het rigide bezuinigingsbeleid van Rutte I (€ 18 mrd) en het daaropvolgende Lenteakkoord (€ 12 mrd) worden door Rutte II onverkort voortgezet (€ 16 mrd). Waar de PvdA in de campagne nog pleitte voor een soepeler omgang met de Europese begrotingsregels, heeft zij zich met dit akkoord er juist volledig aan gecommitteerd. In feite heb je daarmee als sociaal-democratische partij die een keynesiaanse stimuleringspolitiek zou moeten voeren alles al uit handen gegeven.

Ook Jeroen Dijsselbloems aankondiging als minister van Financiën 'bikkelhard' te zullen optreden in Europa getuigt van weinig sociaal-democratisch gedachtegoed, gezien de ontwrichtende uitwerking van deze politiek in de Zuid-Europese samenlevingen. Ook is op geen enkele manier duidelijk hoe de Europese besluitvorming over de euro gedemocratiseerd kan worden. Nu de nationale regeringen Europa zijn 'ingetrokken', zoals Luuk van Middelaar dit

proces zo adequaat heeft beschreven,⁴ zijn de nationale parlementen achtergebleven. Over dit democratisch tekort rept het regeerakkoord met geen woord.

Wellicht blijkt het ontbreken van een meerderheid in de Eerste Kamer juist een zegen

Op het vlak van het streven naar een kleinere overheid worden de veranderingen die door Rutte I zijn ingezet niet teruggedraaid. Veiligheid en Justitie blijven in één hand. Hetzelfde geldt voor Verkeer en Milieu, waar het laatste steeds het onderspit dreigt te delven. Je zou verwachten dat de PvdA van voormalig milieu-activist Samsom zich juist op dit punt had willen profileren. Landbouw verdwijnt van de gevel van het ministerie van Economische Zaken. Het megalomane streven naar een fusie tussen provincies wordt doorgezet. Daar komt het streven naar 'opschaling' van gemeentes nu bij. Dit laatste wordt verkocht met het argument dat de overheid 'dichter bij de burger' wordt gebracht, maar gaat dit werkelijk op voor een gemeente van honderdduizend inwoners of meer? De afstand tot het bestuur zal er alleen maar door groeien, en de eerste jaren zullen de vele reorganisaties geen geld opleveren, maar alleen geld en energie kosten. Nu al slagen rijkere gemeentes er wél en armere gemeentes er niet in om zwembaden en muziekscholen open te houden. Ook op het gebied van de sociale voorzieningen zal de ongelijkheid tussen gemeentes gaan toenemen.

Ook op het vlak van de rechtsstaat is er sprake van voortzetting van het beleid van Rutte I, met name op het terrein van het strafrecht en het vreemdelingenrecht. Staatssecretaris Fred Teeven mag zijn harde lijn voortzetten. Het is triest te constateren dat ook de PvdA zich nu heeft gecommitteerd aan de strafbaarstelling

van illegaliteit. Dat het kennelijk nodig was om daarbij nog wel te vermelden dat het verlenen van particuliere hulp aan illegalen niet strafbaar wordt gesteld, is een teken aan de wand. Verder krijgen migranten voortaan pas recht op een bijstandsuitkering of stemrecht bij gemeenteraadsverkiezingen na zeven jaar in plaats van vijf jaar legaal verblijf in Nederland. We kunnen zo langzamerhand spreken van tweederangs burgerschap.

Wat ten slotte de 'hervorming' van de verzorgingsstaat betreft: onder Rutte I werden nog veel ingrepen tegengehouden door de PvdV. Het is onverteerbaar dat de PvdA juist op haar core business (sociale zekerheid en arbeidsmarkt) zoveel aan de VVD heeft 'gegun'd'. Het is de PvdA die nu de bescherming tegen ontslag gaat afbreken, de ww-duur fors verkort en de hoogte van de ww-uitkering verlaagt en de AOW-leeftijd nog sneller laat oplopen dan in het Lenteakkoord al het geval was. We moeten de cynische conclusie trekken dat de verzorgingsstaat op deze terreinen in betere handen was bij de PvdV dan bij de PvdA, terwijl de PvdA wat de rechtsstaat betreft — we constateerden het al — nauwelijks verbetering laat zien ten opzichte van de PvdV.

SOCIAAL-DEMOCRATIE EN 'DE SMALLE MARGES'

Dat de PvdA zich heeft uitgeleverd aan het regime van de VVD, toont aan in welke diepe morele crisis zij verkeert, zowel op het niveau van ideeën als op het niveau van de democratisch gelegitimeerde daadwerkelijke machtsuitoefening in naam van die ideeën. De sociaal-democratie dient zich in beginsel kritisch te verhouden tot ieder heersend regime, maar bovenal tot het huidige, waarbinnen de overheid haar taak om in naam van het algemeen belang van sociale rechtvaardigheid de sociaaleconomische orde vorm te geven steeds meer verzaakt in naam van het liberale mensbeeld van de concurrerende mens. Daartegenover dient de sociaal-democratie een relationeel mensbeeld te plaatsen: mensen zijn van nature schatplichtig aan anderen.⁵

Is er dan geen enkele hoop? De vroege weerstand tegen de invoering van de inkomensafhankelijke zorgpremie bood dit jonge kabinet een uitweg. Samsom was zo grootmoedig om toe te geven dat zijn streven om het vertrouwen in de politiek te herstellen er juist toe had geleid dat het vertrouwen in de politiek was afgenomen. Tevens lijkt er een eerste stap te zijn gezet naar een constructieve samenwerking met de oppositie. Wellicht blijkt het ontbreken van een meerderheid in de Eerste Kamer juist een zegen: Rutte II zal zich moeten ontwikkelen tot een minderheidskabinet dat steeds op zoek moet naar voldoende draagvlak in beide Kamers.

Tijdens zijn congres toespraak kondigde de vicepremier namens de PvdA, Lodewijk Asscher, aan dat hij gebruik wil maken van 'de smalle marges van de politiek'. Deze uitspraak van Den Uyl, die vaker wordt aangehaald, moet echter wel goed worden begrepen. Je moet namelijk wel weten naar welk regime je stapsgewijs wilt toewerken. Heb je dat niet voor ogen, dan blijf je aanpassingen verrichten binnen de kaders van het bestaande regime, maar wordt de samenleving op lange termijn niet veranderd in de gewenste richting.

Hiervoor is het nodig om allereerst een sociaal-democratisch antwoord te bieden op de vraag naar de beste samenleving, en naar de rol van de overheid in de inrichting daarvan. Om dit antwoord te vinden is het gewenst om te putten uit het Van waarde-project van de Wiardi Beckman Stichting — Asscher was zelf

voorzitter van het curatorium hiervan. Sociaal-democratische waarden als bestaanszekerheid, verheffing, betekenisvol werk en solidariteit hebben niets aan belang of aan actualiteit ingeboet, maar worden door dit regeerakkoord juist zwaar beproefd.

Het lijkt er sterk op dat de periode-Wouter Bos, waarin de PvdA zich steeds verder conformeerde aan het liberale mens- en maatschappijbeeld, nog steeds niet is afgesloten. Waar het CDA in 2010 al wel de Balkenende-balans opmaakte, moet een eerlijke evaluatie van de erfenis van de periode-Bos binnen de PvdA nog beginnen, zowel in ideologisch opzicht (het sociaal-liberalisme van de Derde Weg) als in partij-organisatorisch opzicht (het gevaar van te groot persoonlijk mandaat van de partijleider zonder sterke checks and balances).

Wie tijdens het partijcongres van de PvdA goed luisterde, kon merken dat het grootste applaus niet de 'partijtop' ten deel viel, maar senator Klaas de Vries, die met zijn lied 'Geef mij een land' — denk terug aan de woorden van Hirsch Ballin — een bijtend commentaar verzorgde op het zojuist aanvaarde regeerakkoord, met name dankzij de door hem niet zonder reden met nadruk gezongen woorden: 'Geef mij een land waar mensen mensen zijn en nimmer illegalen!' Kennelijk werd de hoop op zo'n land slechts nog bij wijze van entertainment en niet langer door de leidende sociaal-democratische politici verwoord. En dat moeten zij zich ernstig aantrekken.

- 22 Noten
- 1 'Beatrix is te voorzichtig', *Telegraaf*, 11 september 2010, p. 3.
 - 2 Hans Goslinga. 'Rutte en Samsom persten zich in pragmatisch keurslijf', *Trouw*, 10 november 2012.
 - 3 Verkenner Henk Kamp spreekt in zijn eindverslag van 'een stabiel kabinet' (p. 4); http://www.tweedekamer.nl/images/Verslag_verkenner_Kamp_18092012_118-229238.pdf.
 - 4 Luuk van Middelaar, *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin* (Historische Uitgeverij: Groningen, 2009).
 - 5 Voor een schets van zo'n relationeel mensbeeld, zie Rutger Claassen, 'De bindingsangst van sociaal-democraten', *se&d* 2011/11-12, pp. 61-70.